

Een betrokken getuige

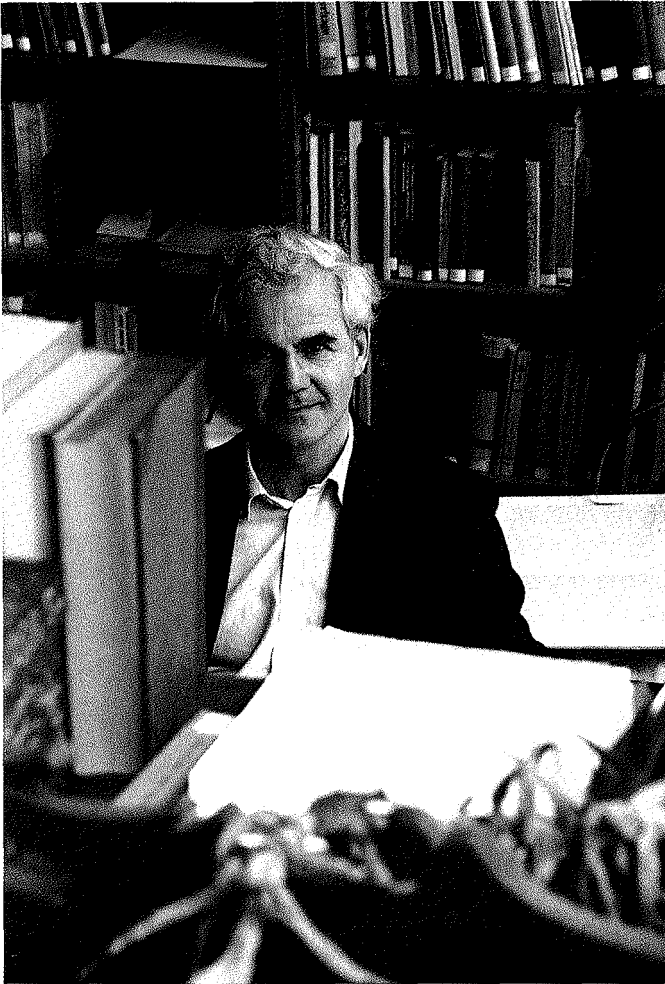
A.J. Dekker en de ontwikkeling van de volkskunde in Nederland

Willem Frijhoff

Een noodzakelijk vooraf

'Een oefening in zindelijk denken' – het motto dat A.J. [Ton] Dekker bij het afscheid van J.J. Voskuil boven zijn beschouwing over diens volkskundig werk plaatste, is zeker zo goed op Dekkers eigen werk van toepassing. Ton Dekkers bijdrage aan de Nederlandse volkskunde heeft zich vanaf het begin gekenmerkt door een welbewuste distantie ten opzichte van valse bevoegenheid, hyperkritiek en politiek misbruik van de verhalen en gebruiken, de teksten en liederen, de elementen van de leef- en de beeldwereld in de schemerzone tussen rede en fantasie die onder het veelduidige lemma 'volks' worden gerangschikt. Maar voor Dekker zelf zou ik aan dat motto moeten toevoegen: '... en een toonbeeld van wetenschappelijke bescheidenheid'. Ton Dekker heeft zichzelf immers nooit op de voorgrond geplaatst, hij is steeds de dienaar van de wetenschap en van zijn instituut gebleven. Dat is hem – het zij hier uitdrukkelijk gezegd – in de literaire commotie rond Voskuils *Bureau* wel eens opgebroken. Assertiviteit scoort hoog in de wetenschap, en trouwens ook in de literatuur. Beide brengen roem en strelen de ijdelheid maar nodigen tevens uit tot publieke tegenspraak. Wie beide schuwt, mag zich een evenwichtig en wellicht gelukkig mens weten, maar is ook overgeleverd aan de geldingsdrang van anderen.

Ook dreigen er dan kansen verloren te gaan voor het vak. Een volwaardige wetenschappelijke discipline groeit immers door haar debatten naar binnen en naar buiten, door haar kritiek die nu eens op de inhoud dan weer op de persoon of diens positie speelt, en door al de hanerigheid en ijdeltuiterij die de voorwaarde van succes in de wetenschappelijke pikorde zijn, en dus ook van de uitbouw van een discipline op het slagveld van de wetenschap. Het wat

◀
Ton Dekker (1994). Foto: Leendert Brouwer.

romantische harmoniemodel rond het eigen gelijk dat bij flarden in Voskuils roman over de volkskundebeoefening aan het P.J. Meertens-Instituut boven komt drijven, en de wat krampachtige angst om vuile handen te krijgen door een ondoordacht maatschappelijke of wetenschappelijk *commitment* hebben, retrospectief, de plaats van de volkskunde in het Nederlandse wetenschapsspectrum beslist niet altijd goed gedaan, hoe wezenlijk de heroriëntaties in de richting van de cultuur- en de sociale wetenschappen die Voskuil zijn vak heeft opgelegd op termijn ook zijn gebleken. Voskuils sterke persoonlijkheid was de dragende kracht van de afdeling Volkskunde. Ze bracht haar tot ontwikkeling maar maakte individuele medewerkers die wel eens iets anders wilden of de dingen anders zagen vaak vleugellam.¹

¹
Voor de context moge ik verwijzen naar W.Th.M. Frijhoff, *Volkskunde en cultuurwetenschap: de ups en downs van een dialoog*. KNAW, Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, NR 60, 3 (Amsterdam 1997) 35-52.

Wie Dekkers publicatielijst bekijkt en zijn artikelen leest zal al gauw ontdekken dat hij eigenlijk pas vanaf het eind van de jaren zeventig in autonomie zijn wetenschappelijke persoonlijkheid heeft kunnen ontwikkelen.

Een evaluatie van Dekkers werk voor de volkskundebeoefening kan niet om die ambivalentie heen. Voortreffelijke onderzoekers in de wetenschap, welke ook, zijn niet zonder meer de beste ambassadeurs van hun vak in de buitenwereld, zomin voor het forum van de wetenschappen als op het bredere podium van de samenleving. De alerte lezer van Voskuils *Bureau*, waarin Ton Dekker onder een andere naam prominent figureert,² weet intussen dat dit dilemma op de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut in alle toonaarden besproken is en daar jarenlang een van de *hot issues* van de vakbeoefening is geweest. Alleen wie geen enkele voeling met wetenschap heeft, zal zich laten inpakken door de vaak badinerende toon van die roman en menen dat alledaagse gesprekken alleen maar triviaal zijn. In werkelijkheid is de prietpraat van alledag over kleinigheden van de vakbeoefening de gestage stroom waarin grote veranderingen langzaam vorm krijgen. Eureka-momenten als die van Archimedes in zijn bad of Newton onder zijn boom vormen immers niet meer dan de beeldende expressie van cruciale wendingen in de wetenschap die in werkelijkheid voortkomen uit lange en chaotische, vaak triviale en saaie discussies tussen al degenen die van ver of van nabij over een problematiek meedenken. Zulke discussies zijn er ook op de afdeling Volkskunde vele geweest, en dankzij Voskuils roman krijgen we daar een goed inzicht in. Die vakdiscussies sieren zo'n afdeling, want wie niet over de plaats van zijn vak nadenkt is de eretitel van de wetenschap in de samenleving niet waard. Maar als er opties waren genomen die de wereld van de wetenschap minder krampachtig, met meer zelfvertrouwen en gerechtvaardigde zelfverzekerdheid hadden benaderd, had de volkskunde haar inhaalslag in de Nederlandse wetenschap wellicht kunnen verkorten.

Ton Dekker heeft, zoals gezegd, nooit aan de weg getimmerd. Wie zijn publicaties op de voet heeft gevolgd, weet echter hoe duidelijk zijn werk binnen de veranderende paradigma's van de volkskunde uit de afgelopen decennia staat en hoe exemplarisch zijn keuzen voor thema's en methoden steeds zijn geweest voor een aantal wezenlijke verschuivingen in zijn vakgebied. Dekkers werk kenmerkt zich door een hoge mate van ambachtelijkheid. Zijn

²
 Zie de bijdrage van Gerard Rooijackers in dit nummer.

perfecte beheersing van het volkskundig *métier* vindt regelmatig verantwoording in bijdragen over de stand van het onderzoek, met een methodische bezinning. Hij heeft daarbij nooit een geheim gemaakt van zijn inspiratiebronnen. Namen van internationaal toonaangevende volkskundigen zoals Hermann Bausinger, Günter Wiegelmann en meer recent Konrad Köstlin staan prominent in de verantwoording van zijn artikelen.

Ton Dekkers persoonlijke ontwikkeling als volkskundige heeft dan ook voortdurend in nauwe wisselwerking gestaan met die van zijn vakgebied. We kunnen deze in één zin samenvatten als de groei van de volkskunde naar een cultuurwetenschap van het actuele leven. Nemen we Ton Dekkers artikelen over feestgebruiken. Zijn onderzoek naar de kerstboom, in 1982 gepubliceerd, vormde reeds een krachtige historisering van dat gebruik. De kerstboom, eerder als een restant van heidense mythologie gezien, kwam nu in de context van een levende feestviering te staan. Maar de onderzochte periode lag nog ver weg. De nadruk kwam dus te liggen op de wijze waarop de kerstboom in de negentiende eeuw werd gepromoot.³ Een nieuwe bron, de dagbladadvertenties, werd daartoe systematisch bewerkt. Tevens werd onderzocht hoe de kerstviering in de praktijk ideologisch werd geladen. Tien jaar later werd bij het onderzoek naar het paasvuur bewust voor de twintigste eeuw gekozen.⁴ Die verschuiving naar het heden, en naar de rechtstreekse bestudering van een levend gebruik, maakte een nauwkeurige analyse van de verhouding tussen welbewuste promotie (door vvv of bedrijven), commercialisering (toerisme), traditionalisering (als identiteitsembleem van een plaats of streek), en kritiek uit volkskundige hoek mogelijk. Daarmee zijn we wel heel ver van een volkskundige interpretatie van het paasvuur als 'oudgermaans ritueel' verwijderd, terwijl bij de analyse wel degelijk wordt betrokken dat deelnemers of belanghebbenden dat uitdrukkelijk als promotieargument of identiteitskenmerk naar voren kunnen brengen.

Vertelcultuur

Een nog duidelijker voorbeeld van de wisselwerking tussen Dekkers werk en de veranderingen in de vakbeoefening van de volkskunde is de vertelcultuur, een terrein waarop hij vanaf het begin werkzaam is geweest. Langzaam heeft

³
A.J. Dekker, 'De opkomst van kerstboom en kerstviering in Nederland (ca. 1835-1880)', *Volkskundig Bulletin* 8 (1982) 129-179.

⁴
Ton Dekker, 'Paasvuren: een veranderlijke traditie tussen toerisme en lokale identiteit', *Volkskundig Bulletin* 19 (1993) 78-104.

zijn werk zich ontwikkeld: van een klassieke vorm van volksverhaalonderzoek, via een steeds nauwkeuriger contextualisering van sagen, sprookjes en andere gecodificeerde verhaaltypen, naar een groeiende aandacht – in bijna onmerkbare wisselwerking met de discussies over narrativiteit – voor alle mogelijke vormen van vertelkunst in de samenleving van nu. Het waaierde uit naar wat misschien Ton Dekkers meest dierbare project is geworden, het zogenaamde ‘dagverslagproject’. Dit project, gesuggereerd door Ad de Jong van het Nederlands Openluchtmuseum, die zich op zijn beurt door een vergelijkbaar Deens project had laten inspireren, voegde zich voortreffelijk in de vernieuwing van object en benadering van de volkskunde in. Het was beslist een gouden greep. Het verenigde immers allerlei elementen van de nieuwe, levensnabije volkskunde in zich: een dataverzameling die niet via het filter van een voorgeselecteerde groep oude informanten zou lopen; de mogelijkheid om alle leeftijden, groepen en culturen in Nederland te bereiken; aandacht voor vertelstijlen; de centrale plaats van het gewone, de alledaagse routines en de cultuur van het dagelijks leven in zo’n verslag; de mogelijkheid om allerlei elementen uit de zogenaamde volkskundige canon (zoals feest, ritueel, wooncultuur, taalverschillen en dergelijke) in de verslagen op te sporen. In 1998 kreeg het project uiteindelijk gestalte onder de titel *Brieven aan de toekomst*. Samen met een reeks methodologische problemen heeft dat project met zijn grofweg 50.000 brieven een schat aan informatie en aan vergelijkingsmateriaal voor de volkskunde van de komende decennia opgeleverd.

Na een tiental jaren empirisch werk schreef Ton Dekker in 1978 een samenvattend artikel over ‘150 jaar Nederlands volksverhaalonderzoek’ dat tegelijk een programatisch karakter droeg.⁵ Na een historiografische inleiding vanaf de eerste volkskundigen J. Le Francq van Berkheij en N. Westendorp hield hij daarin een duidelijk pleidooi voor een herwaardering van het verhaal, echter niet als ‘restant[en] van een oude, primitieve, meer poëtische cultuur en denkwijze’.⁶ Hij stond uitdrukkelijk een open benadering voor, waarbij alle vertellers serieus worden genomen, ongeacht hun positie en het genre van hun vertelling. Die positie, hun persoon, hun stijl en hun functie – een term die thans door ‘betekenis’ of ‘toe-eigening’ zou worden vervangen – moeten echter wel in de analyse worden geïntegreerd. In dat artikel lag, behalve een duidelijke verwe-

⁵
Volkskundig Bulletin 4 (1978) 1-28.

⁶
 Ibidem, 19.

tenschappelijk van de methode, een tweevoudige vernieuwing besloten. In de eerste plaats een verplaatsing van het object van onderzoek naar het heden. Die op de actualiteit gerichte impuls kondigde al voorzichtig de kritische positie ten opzichte van de historiserende benadering van Voskuil aan die Dekker al spoedig zou innemen, zonder die kritiek overigens met evenzoveel woorden uit te spreken.

Daarnaast werd het onderzoeksobject verbreed: van de traditionele sprookjes en sagen uit de vertelcultuur van het platteland (Dekker schreef daarover: zij 'leven alleen nog in de herinnering voort'⁷) tot 'alle vertelstof', in feite alle *levende* verhaalgenres. Welke problemen ook aan de interpretatie van traditionele volksverhalen kleven maakte Ton Dekker enkele jaren later subtiel duidelijk door aan een uitgave van zo'n bundel een transcriptie van bandopnamen toe te voegen waaruit de afstand tussen het vertelproces en de schriftelijke neerslag daarvan door de verzamelaar kon worden afgelezen.⁸ In feite raakte het *klassieke* volksverhaalonderzoek door de dubbele vernieuwing van de optiek ietwat op een dood spoor, terwijl de benadering ervan zich tegelijk ingrijpend vernieuwde: van de teksten verschoof de aandacht naar de vertellers en de verzame-

▲
Koos Schell en Ton Dekker na het voltooiën in 1984 van de drie delen *Volksverhalen uit Gooi- en Eemland*.
Foto: *Barneveldse Krant* 12 april 1984.

⁷
Ibidem, 28.

⁸
In deel 1, 3 van *Volksverhalen uit Gooi- en Eemland en van de westelijke Veluwe*. Verzameld door E. Heupers (Amsterdam 1984), vooral 272-276.

laars, en daarmee naar de *performance* van het vertellen en de act van het registreren.

In december 1983 werkte Dekker zijn standpunt uit tot een meer programmatisch artikel, 'De kunst van het interpreteren van sprookjes'.⁹ Hij benadrukte daarin hoe belangrijk het is te letten op de herkomst en de representativiteit van het materiaal, de literaire en sociale context in het oog te houden waarin de verhalen zijn ontstaan, en de literaire tradities in aanmerking te nemen die de concrete vormgeving van de sprookjes hebben bepaald. Perrault, Grimm en Andersen zijn moeilijk op één lijn te brengen! Precies op het moment waarop dat artikel verscheen, hield de Amerikaanse historicus Robert Darnton zijn contro-versiële Huizingalezing onder de titel 'De betekenis van Moeder de Gans. Geschiedenis met een etnografische inslag'. Darnton trapte een deur in die door anderen al lang was geopend: sprookjes zouden inzicht kunnen geven in de maatschappelijke verhoudingen van het verleden. Maar ondanks zijn beroep op de etnografie – hier niet meer dan een geleerd woord voor volkskunde – had Darnton evident zijn huiswerk niet gedaan. In het korte maar duidelijke stuk 'De Huizingasprookjes van Darnton. Over Franse boeren en Duitse burgerkinderen' – een pareltje dat elke historicus moet lezen die zich met volkskundige thema's wil bemoeien –, verzette Dekker zich tegen het naïeve gebruik van sprookjes.¹⁰ Scherp kritiseerde hij het ondoordacht gebruik van de negentiende-eeuwse sprookjes in de literaire Biedermeier-setting van Grimm om de mentaliteit van Franse boeren uit het Ancien Régime op het spoor te komen. Opmerkelijk genoeg verwaarloosde de cultuurhistoricus Darnton zowel de literaire invloeden op de sprookjes en de positie van de vertellers, als de vooronderstellingen van de optekenaars en de manier waarop sprookjes aan de eisen van het burgerlijk publiek werden aangepast: 'een sprookje [moest] een zekere kinderlijke naïviteit ademen' als 'het produkt van een verre mythische oertijd waarin fantasie en poëzie nog belangrijker waren dan rationeel denken'.¹¹

In zijn overzichtsartikel uit 1978 noemde Ton Dekker onder de vertelstof uitdrukkelijk de moppen. Via de omweg van een historisch onderzoek naar de rijke zeventiende-eeuwse moppenbundel van Aernout van Overbeke, *Anecdota*, die een aantal jaren later werd uitgegeven onder redactie van Herman Roodenburg en Rudolf Dekker,¹² leidde dit pleidooi tot systematisch onderzoek naar he-

⁹ *Volkskundig Bulletin* 9 (1983) 160-180.

¹⁰ *Volkskundig Bulletin* 11 (1985) 28-33.

¹¹ *Ibidem*, 31.

¹² Aernout van Overbeke, *Anecdota sive historiae jocosae. Een zeventiende-eeuwse verzameling moppen en anekdotes*. Ed. Rudolf Dekker en Herman Roodenburg; met medew. van Harm Jan van Rees (Amsterdam 1991).

dendaagse sagen en *urban legends* door Theo Meder en Eric Venbrux.¹³ Toch zijn de sprookjes niet uit het aandachtsveld van het instituutsonderzoek verdwenen. In 1997 zou onder impuls van Ton Dekker en onder zijn co-redactie zelfs een veelzijdig sprookjeslexicon verschijnen.¹⁴ Maar hun status is veranderd, zo goed als de invalshoek van het onderzoek. Niet langer wordt de tekst opgevat als de versteende getuige van een verloren cultuur uit het verleden, integendeel, de relatie tussen het vertelproces en de fixatie van teksten, hun circulatie en hercirculatie in steeds weer nieuwe vorm worden bestudeerd als evenzovele getuigen van een levende vertelcultuur.¹⁵ Ton Dekker wijst in zijn eigen bijdrage op een methodologisch probleem: we weten wel dat vroeger een vertelcultuur bestond, maar door de late opkomst van de volkskunde vond in Nederland lange tijd geen optekening plaats.¹⁶ We mogen zeker nog een stap verder gaan: wanneer volkskundigen ervan uitgingen dat sprookjes niet meer bestonden, vroegen ze er ook niet naar. Terecht stelt Dekker dan ook in zijn slotzin: 'Maar we moeten ook niet het vermogen van ongeletterde mensen om verhalen te vertellen, zelfs mooie, lange en ingewikkelde, onderschatten zoals in het verleden vaak is gebeurd.'¹⁷

Het oorlogsverleden bespreekbaar maken

Door zijn rustige, evenwichtige aanpak, met aandacht voor ieders verdiensten, wat zijn of haar feilen ook moge zijn geweest, is Ton Dekker meer dan Voskuil of de jongere historici van de volkskunde erin geslaagd de rol van Jan de Vries en van de volkskundige collaborateurs tijdens de oorlog weer publiek bespreekbaar te maken. Door de redactieraad van het *Volkskundig Bulletin* en ook in de redactie zelf was in het verleden al verschillende malen geweest op de noodzaak om af te rekenen met het oorlogsverleden van de volkskunde, dat in de publieke beeldvorming, ook onder wetenschappers en zelfs wel bij leden van de Akademie die het P.J. Meertens-Instituut beheert, als een loden last om haar heen hing. Om een streep onder dat verleden te kunnen zetten moest vooral de figuur van De Vries op zijn juiste waarde worden beoordeeld, met zijn gebreken maar ook met zijn verdiensten, zonder onnodige animositeit. De juiste auteur daarvoor, met voldoende inzicht in de vakontwikkeling en toegang tot de relevante corres-

¹³

Theo Meder en Eric Venbrux, 'Vers van de pers: kunstgebit in kabeljauw. Over de achtergronden van een hedendaagse sage', *Volkskundig Bulletin* 22 (1996) 3-36.

¹⁴

Ton Dekker, Jurjen van der Kooi en Theo Meder (ed.), *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan. Lexicon van sprookjes: ontstaan, ontwikkeling, variaties* (Nijmegen 1997).

¹⁵

Ton Dekker en Theo Meder (ed.), *Van mondeling verhaal tot themapark: de waardering en receptie van sprookjes*. Themanummer *Volkskundig Bulletin* 24 (1998) 209-344.

¹⁶

Ton Dekker, 'Zonder verzamelaars geen sprookjes', *Volkskundig Bulletin* 24 (1998) 214-237.

¹⁷

Ibidem, 235.

pondenties en andere bronnen, kon lange tijd niet worden gevonden. Ton Dekker nam die rol uiteindelijk met veel geduld en volharding op zich. Zijn bijdrage over Jan de Vries en diens pogingen om tijdens de oorlog een Rijksinstituut voor Nederlandsche Taal en Volkscultuur op te richten heeft de volkskunde van haar ballast ontdaan en, door zijn evenwichtige benadering van de vakgeschiedenis, niet gericht op personen maar op hun vakbeoefening, de weg geëffend voor een nieuwe onbevangenheid jegens de ontwikkelingen in de volkskunde tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw.¹⁸

In dat artikel erkent Dekker dat De Vries de geestelijke vader van het latere P.J. Meertens-Instituut is geweest. Reeds in 1929 wilde De Vries volkskunde, naamkunde en dialectologie in één instituut samenbrengen. De Vries, internationaal vooral befaamd als germanist, was al in 1939 pro-Duits toen hij voorzitter van de Volkskundecommissie werd. Daar kwam toen echter geen kritiek op. Het was vooral op verzoek van een aantal collaborateurs dat De Vries een Rijksinstituut voor de drie vakgebieden ontwierp. De Akademie van Wetenschappen verzette zich tegen dat plan uit angst voor politieke manipulatie, de Duitse bezetters van hun kant waren bang voor concurrentie met hun eigen, arische Germanisches Institut, geopend in april 1942. De Vries' Rijksinstituut kreeg uiteindelijk wel de nodige goedkeuring maar heeft in feite nooit gefunctioneerd. De Akademie, met name afdelingsvoorzitter Johan Huizinga, voelde er echter wel voor na de oorlog een instituut op te richten dat alle aspecten van de Nederlandse beschaving zou bestuderen. De Vries' initiatief behield in theorie de nodige distantie tot de Duitse bezetter, maar we kunnen ons nu moeilijk meer voorstellen dat een topgeleerde als Jan de Vries, die als weinigen bekend was met de Duitse cultuur en de Duitse politiek, nog in 1943 zo naïef kon zijn te menen dat wetenschap in het Derde Rijk waardevrij kon blijven. Doordat het instituut niet van de grond kwam bleef de officiële Nederlandse volkskunde uiteindelijk van collaboratie gevrijwaard – maar tegelijk beperkte zij haar werk nu tot een 'veilige' optie: een traditionele volkskundeatlas op basis van vragenlijsten, waardoor de ontwikkeling van het vakgebied in de richting van een beschavingsgeschiedenis voor enkele decennia stakte.

18

Ton Dekker, 'Het Rijksinstituut voor Nederlandsche Taal en Volkscultuur. Een mislukt initiatief tijdens de Tweede Wereldoorlog', *Volkskundig Bulletin* 20 (1994) 343-374.

Een gemankeerde promotie, maar toch...

Ton Dekker heeft met Han Voskuil gemeen dat hij nooit gepromoveerd is. Voskuil heeft zich in *Het Bureau* herhaaldelijk uitgelaten over de redenen waarom hij de academisering van de volkskunde wilde verhinderen.¹⁹ In zijn ogen zou kennis een maatschappelijke status meebrengen die ten onrechte met wetenschappelijke competentie zou kunnen interfereren. Die wat overspannen angst voor status en roem in een sterke ik-betrokkenheid was het kenmerk van een generatie intellectuelen die met haar verhouding tot de maatschappij in de knoop zat en niet goed wist hoe de gevestigde wetenschap open te breken om zich er een plaats in te veroveren. Het sterk veruiterlijkte overgangsritueel van de promotie zagen ze minder als een wetenschappelijke credit dan als een revanche op de boze samenleving; het proefschrift werd opgeblazen tot een aller-individueelste expressie van de aller-individueelste emotie.

Zaten ze daarmee niet radicaal in het verkeerde register? Een promotie was en is immers niet meer en niet minder dan de erkenning door een forum van wetenschaps-genoten dat iemands wetenschappelijk werk wetenschappelijke kwaliteit heeft, en dat hij of zij ook in staat wordt geacht in de toekomst zulk werk te leveren. Daarbij wordt tegelijk de autoriteit van de gepromoveerde erkend om voortaan werk van anderen te beoordelen. Wie in een gezagsrelatie tot andere onderzoekers komt te staan, behoort zo'n keurmerk van de groep te hebben behaald, anders wordt hij zelf ongeloofwaardig. Er is dus geen plaats voor een professor-doctorandus – want is het niet onethisch om anderen de proeven te willen aandoen die men zelf niet heeft willen ondergaan? Maar ook behoort er in een instituut van de Akademie van Wetenschappen geen diensthoofd zonder promotie te zijn. Net als Voskuil werkte Ton Dekker zonder de minste twijfel al lang op het wetenschappelijk niveau van een doctor.²⁰ Hem ontbrak slechts de titel.

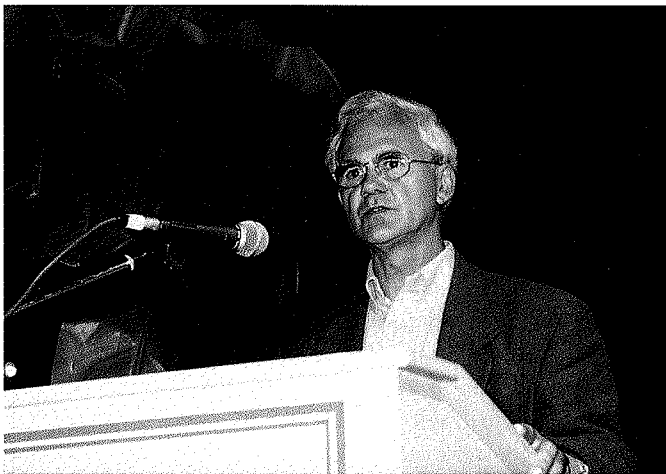
Toen Dekker na het vertrek van Voskuils opvolger Paul Post, die hoogleraar in Tilburg was geworden, de leiding over de afdeling Volkskunde overnam, heb ik hem in mei 1995 in overleg met de toenmalige directeur J. van Marle dan ook het voorstel gedaan dat hij op zijn verzamelde bijdragen zou promoveren. Een bundeling van zijn recentere artikelen zou vergezeld kunnen gaan van een inleiding met een methodologische verantwoording en een

19

Zie hiervoor ook Frijhoff, *Volkskunde en cultuurwetenschap*, 46.

20

Voor Voskuil, zie mijn impressies, geschreven toen ik nog onkundig was van Voskuils motieven, in: 'De volkskunde herplaatst tussen geschiedenis en antropologie. Een evaluatie van Voskuils werk', *Volkskundig Bulletin* 14 (1988) 45-54, hier 45-46.

◀ Ton Dekker tijdens zijn lezing op het congres over sprookjes op 25 september 1999, georganiseerd door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in De Efteling.

epiloog met een kritische vooruitblik naar de toekomst van de volkskunde, of hij zou daaruit een volwaardig boek kunnen samenstellen door de artikelen licht te herwerken en tot een lopend betoog aaneen te smeden. Maar hij zou over de streep moeten worden getrokken. Wij hebben hem daarom een uitgewerkt voorstel gedaan voor een proefschrift dat zonder enige aarzeling voor een promotiecommissie aanvaardbaar zou moeten zijn. Naast een inleiding over de plaats van de volkskunde in Nederland, zou zo'n boek in een eerste deel enkele hoofdstukken bevatten waarin kritisch over de beoefening van het vak in Nederland werd nagedacht (over het atlasproject, de vragenlijsten, het Rijksinstituut van Jan de Vries), en vervolgens twee delen met oorspronkelijk werk van de auteur over respectievelijk feestcultuur en verhaaltradities. De verantwoording en de conclusie moesten nog wel worden geschreven.

Nog geen drie maanden later had Ton Dekker een uitgewerkt voorstel gereed waarin de voorgestelde opbouw in grote lijnen werd overgenomen. Maar de accenten waren duidelijk verschoven. In plaats van een bestandsopname van eigen werk, ging het proefschrift in de richting van een geschiedenis van de Nederlandse volkskunde. De inleiding en het eerste deel zouden integraal moeten worden herschreven. Ze namen ook een groeiende plaats in. In de tweede conceptopzet, die de toezending van het eerste hoofdstuk begeleidde, nam de historiografie al ruim 200 van de geschatte 320 bladzijden in. De kern van het betoog zou liggen in de verschuiving van het object van de volkskunde: van relictten (*survivals*) van de als verloren

beschouwde nationale eenheidscultuur zoals die, meende men, op het platteland nog werden aangetroffen, naar een studie van de levende, alledaagse cultuurverschijnselen om ons heen en van degenen die ze overdragen, het 'volk' in de meest brede zin van het woord. 'Van relictkunde naar cultuurwetenschap' had de ondertitel van dat boek kunnen luiden.

Het ging Dekker in dat nieuwe voorstel om de worsteling die de volkskunde in de laatste twee eeuwen heeft moeten voeren om toegang te krijgen tot, en inzicht in, de cultuur die ons direct omgeeft. Zijn betoog zou uiteenzetten hoe allerlei sleutelbegrippen en benaderingen uit de oude volkskunde (volkscultuur als plattelandscultuur, de geografische methode, enzovoort) in de loop van de tijd hun geldigheid hebben verloren en hoe in wisselwerking daarmee de aard van de volkskunde zelf is veranderd. Tevens zou zijn boek de institutionele ontwikkeling van het vakgebied analyseren: een kritische benadering van het cultuurpolitiek gebruik van de volkskunde dat in de geschiedenis voortdurend weer de kop opsteekt, met als dieptepunt de naïeve houding van De Vries jegens de Duitse bezetter en de nauw verholen collaboratie van een aantal volkskundigen die (soms welbewust) buiten de wetenschappelijke vakbeoefening stonden. De vaak moeizame relaties van het vak met de buurlanden, vooral Vlaanderen en Duitsland, zouden worden geanalyseerd, evenals de institutionele dynamiek van de vakbeoefening in Nederland zelf. In dat laatste geval zou de strijd tussen P.J. Meertens en Jos. Schrijnen enerzijds, en Jan de Vries met D.J. van der Ven anderzijds, over de aard van de volkskundebeoefening in Nederland centraal staan.

Dekker stak zijn bewondering voor Meertens als redder van het vak na de Tweede Wereldoorlog in zijn voorstel niet onder stoelen of banken; even later werd hij daarin ongewild gevolgd door Voskuil in diens *Bureau*. Meertens was in Dekkers ogen 'een gedreven diplomaat en regel-aar', hij wist alle kritiek te overleven en de 'failliete boedel' van de volkskunde onder zijn beheer te krijgen. Voskuil werd op termijn echter de inhoudelijke vernieuwer. In het conflict dat met de Vlamingen ontstond koos Voskuil onder Duitse invloed voor een radicale koerswijziging, door het onderzoeksobject te contextualiseren, de cultuurverschijnselen te historiseren, en niet langer de beschrijving van de verschijnselen zelf maar hun functie en betekenisgeving centraal te stellen. Daarom verschoof de

aandacht van relictten uit het verleden naar de dagelijkse cultuur van het heden, werd de plattelandscultuur ingevuld voor de totaliteit aan cultuurverschijnselen in de samenleving, inclusief de kleine en grote steden, en verdween de exclusieve aandacht voor de boeren als sociale (rest)groep ten gunste van een bredere oriëntatie op al de manieren waarop sociale groepen, van welke aard en omvang ook, vorm geven aan cultuur.

Kort daarna publiceerde Ton Dekker zijn belangrijke artikel 'De blik omlaag gericht: over koerscorrecties in de volkskunde', dat een kritische en tegelijk programmatische reflectie bood op het centrale begrip van de volkskunde, 'volkscultuur'.²¹ Het evenwicht tussen de vechtende partijen werd hierin weer wat hersteld. Dekker stelde dat Schrijnen en Meertens, pessimistisch of simpelweg illusieloos, de meer traditionele elementen van de cultuur van lagere strata als relictten zagen die onder druk van de modernisering van de samenleving zouden verdwijnen; Van der Ven en De Vries hadden naar zijn mening echter veel meer vertrouwen in de vitaliteit van volkscultuur en zagen er een middel in om het nationaal besef te vergroten. Eerst vanaf de jaren zeventig ging de volkskunde zich in Dekkers visie langzaam van haar fixatie op de lagere klassen, het platteland en het verleden emanciperen. Daardoor werd niet alleen het inzicht in de deelname van hogere sociale groepen aan de 'volkscultuur' vergroot, maar werd feitelijk ook het object van de volkskunde verlegd naar de alledaagse cultuur van iedereen.

Desondanks blijft het begrip 'volkscultuur' bij velen gangbaar voor de cultuur van lagere klassen. Dekker pleitte er dan ook voor dat begrip niet langer aan sociale groepen te verbinden, maar als een algemene aanduiding voor breed verspreide culturele verschijnselen te gebruiken. 'Cultuur van het dagelijks leven' zou het nieuwe begrip moeten zijn naar analogie van het Duitse *Alltagskultur*. De volkskunde moet volgens Ton Dekker dus worden herschreven als een vorm van 'bestudering van enerzijds receptie- en acculturatieprocessen, anderzijds beleving, functie en betekenis van cultuur voor mensen'.²² Zulke reflecties waren op zichzelf ook al door anderen geformuleerd, bijvoorbeeld door Irene Cieraad die een bijtende kritiek op het volkscultuurbegrip van enkele vooraanstaande historici schreef.²³ De kracht van Ton Dekker is echter dat zijn theoretische reflecties en methodologische keuzes steeds voortvloeien uit een doorleefde onderzoekspraktijk en zich

²¹ *Völkenskundig Bulletin* 21 (1995) 351-369.

²² Ibidem, 365.

²³ Irene Cieraad, *De elitaire verbeelding van volk en massa. Een studie over cultuur* (Muiderberg 1988; nieuwe uitgave Tilburg 1996).

dan ook onmiddellijk naar een onderzoeksprogramma laten terugvertalen. Zijn kritiek is doelgericht, en daarmee uiteindelijk vruchtbaarder dan een schot vanaf de grenslijn.

De reorganisatie van het instituut en de omvorming van de voormalige afdeling Volkskunde vanaf 1997 brachten ook voor Ton Dekker een nieuwe situatie. De functionele noodzaak van een promotie verdween, persoonlijk had hij er ook nooit zo aan gehecht. Ze ging dus niet door. Geen man overboord, want zinloze rituelen hoeven we niet te voltrekken. De historiografische analyse is ten slotte terechtgekomen in het nieuwe handboek *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*,²⁴ dat het visitekaartje en het credo wil zijn van de Nederlandse volkskunde anno 2000 zoals ze op het Meertens Instituut wordt beoefend. Dekker is uiteindelijk dus het meest loyaal gebleven aan de vakbeoefening op zijn instituut, waar ze zich ook zonder zijn proefschrift met rasse schreden academiseert. Maar promotie of niet, Ton Dekker mag gelden als een modelonderzoeker in de volkskunde, loyaal maar ook wat eigenzinnig, getuige en actor tegelijk, die niet alleen zijn sporen op zijn vakgebied heeft verdiend, maar ook met wetenschappelijk gezag over de vormgeving en de cultuur van het dagelijks leven kan oordelen.

24

Onder redactie van Ton Dekker, Herman Roodenburg en Gerard Rooijackers (Nijmegen 2000), in voorbereiding.

An involved witness:

A.J. Dekker and the development of ethnology in the Netherlands

This contribution presents a brief assessment of A.J. [Ton] Dekker's place in Dutch ethnology since the 1970s, mainly with regard to his publications. His role in the development of the European Ethnology Department of the Meertens Institute is examined, including his relationship with J.J. Voskuil, former head of the department and author of a critical, yet widely celebrated novel on the Institute. The article underscores Dekker's contribution to broadening the scope, actualising the themes and dynamising the methods used by the department. Dekker's own work on festival culture and tale-telling is put forward as an illustration. His seminal work on resolving the awkward legacy of the Second World War with regard to Dutch folklore studies is examined, particular the views of Dr. Jan de Vries. Finally, the issue of Voskuil's anti-academic attitude is discussed, and compared to Dekker's personal position on this matter.